Ju. IV

Dr. TIHOMIR R. GJORGJEVIĆ

KOSA U JUŽNIH SLOVENA

U ZAGREBU 1926.
POSEBNI OTISAK IZ „NARODNE STARINE"

I.

Stari Indoevropljani nosili su dugu kosu. Stari Indi su je nosili u obliku perčina. Medani i Persijanci su na spomenicima predstavljeni sa uvijenim pramenovima kose. Tračani se u Ilijadi nazivaju perčinašima. Iz nekih mesta u Omira daje se izvesti da su stari Grci veštački nameštali svoju dugu kosu, a iz nekih da im je slobodno visela u dugim viticama. U VII. i VIII. stoleću pre Hrista oni su nosili spuštene vitice. Neugodnost od ovakvog nošenja kose dovela je u VI. stoleću do običaja da kosu pri dnu vezuju i podižu, a ponekad i da je šišaju. U polovini V. stoleća počinju svuda da nose kratku kosu. Rimljani su u početku isto tako nosili dugu kosu. Sve do sredine V. stoleća u njih su ljudske statue sa dugom kosom. Tek od tada izgleda da su kosu počeli potkresavati. Od II. stoleća počeli su je šišati. I severni su Indoevropljani nosili dugu kosu. Cela Transalpijska Galija nazivana je Kosmata Galija (Gallia Comata). Uopšte svi severni Indoevropljani nosili su dugu kosu, koja im je ili slobodno niz leđa padala, ili je vezivana u klupče.[1]

Kako su Sloveni nosili kosu u najstarija vremena nema podataka. Može se pretpostaviti da nisu činili izuzetak od drugih Indoevropljana. Za kraj paganskih vremena ima podataka da su se moravski i pomorjanski Sloveni kratko šišali, no taj običaj, kako misli L. Niderle, treba pripisati tudem uticaju, ugarskom i rimskom. Međutim, u stara vremena, striženje kose bilo je znak ropstva. Česi su čak u XI. stoleću strigli kosu slugama, a u Sudnoj Gramoti ruskog kneza Jaroslava (1015.—1054.) bila je određena kazna za onog ko bi drugome ostrigao kosu. Na starim minijaturama i freskama iz XI. stoleća knezovi i narod predstavljeni su sa dugačkom kosom.[2]

Od Slovena nisu pravili izuzetak ni Južni Sloveni. I oni su u starini nosili dugu kosu, tim pre što su došli u sredinu u kojoj se tako nosilo.[3] Na freskama u našim starim manastirima ljudi su predstavljeni sa dugom kosom (Vidi slike 1., 2., 3.). Kad je 1443. godine Bertrandon de la Brokijer bio u dvoru despota Gjurgja Brankovića, video je mnogo »despotovih ljudi, lepe i krupne gospode, s dugom kosom i velikom bradom.[4] Dugu

[1] O. Schrader, Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde. Berlin und Leipzig 1921., 418.—426.; F. Lübkers Reallexikon des klassischen Altertums, Leipzig und Berlin, 1054.—1055.; J. Hoops, Reallexikon d. germanischen Altertumskunde, Strassburg 1903.—1915., II., 345.—347.; H. Blumner, Die römischen Privatalertümer, München 1911., 267.—272.; G. J. Kazarow, Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker, Sarajevo 1916., 109.

[2] Л. Нидерле, Бытъ и культура древнихъ Славянъ, Prag 1924. 184—185.

[3] K. Jireček, Istorija Srba, III, 285.

[4] Godišnjica Nik. Čupića, XIV, 55.

1. Smrt Ane Dandolove, treće žene srpskog kralja Stefana Prvovenčanog u manastiru u Sopoćanima

kosu pominju još neki putopisci koji su prošli kroz našu zemlju. U putopisu Josipa Lamberga iz 1530. godine kaže se da se u Bosni Hrišćani »odevaju po gotovo kao i Turci, a raspoznaju se od njih po tome, što ne brijaju glave«.[5] Jedan bezimeni putopisac iz 1559. godine kazuje o plemenu Markovića, koje je stanovalo na mletačko-turskoj medi kod Ulcinja, da su »hajdučki narod«, koji »robi i ubija ljude za najmanju korist«, da su visoka stasa, duge kose, oružani lukom i oklopom . . .«[6] Duga kosa kod ljudi u nas vrlo se mnogo pominje u našoj narodnoj tradiciji.

Zbog toga što se duga kosa, kad bi se pustila da slobodno raste, rasturala, dolazila u nered i mrsila se, ljudi su je, još od najstarijih vremena, na različite načine skupljali i davali joj mnogo zgodniji oblik. Još u vedska vremena u Indiji su građene pletenice. One se vide i na spomenicima starih Medana i Persijaca. Stari Germanci su pleli kosu u pletenice i skupljali u veštačke frizure, u koje su, da bi se bolje držale pri radu, igri i inače, upletali naročite trake (Haarband).[7]

Duga kosa se u nas nosila spuštena niz leđa. U jednoj narodnoj pesmi sa Istre peva se kako je car tražio »koji ima sina al sinovca da ga šalje caru za soldata«, kako je starac Vidulin imao devetoro kćeri, pa nije imao koga poslati, i kako mu je kći Sultanija rekla da joj »kroji robu na jednako« i da joj osedla »konja na junačku, da ja gredem za te za soldata«.

[5] Rad Jugoslovenske Akademije LVI, 163.
[6] Rad LXXXIV, 62.
[7] O. Schrader, Reallexikon 419; J. Hoops, Reallexikon II, 343.

2. Despot Jovan Oliver u manastiru u Lesnovu

Na to joj je otac rekao: »Sultanija, drago moje dete, kamo će mi žute kose tvoje?« — »Žuta kosa niz pleća junačka«, odgovorila mu je kći.[8] Pesma ne kaže da li je Sultanija, prerušujući se, ostavila kosu da joj slobodno pada niz leđa, ili ju je oplela, vezala, ili inače stegla, ali se iz drugih podataka vidi da je duga kosa nošena na različite načine. To pokazuju različita imena za nju: k i k a (Hajduk češlja kiku u bukviku, sa svojom se kikom razgovara: Kiko moja, đe ćeš opanuti)[9], p l e t e n i c a, p e l e š (u Sremu), ć a p o r a k, c o f (od Zopf u Vojvodini)[10], p e r o (Jovan-beg govori svojoj majci: Oj, Boga ti, mila moja majko, obuci mi što god ljepše možeš, opleti mi pero asuračko)[11], p e r č i n (u Južnoj Srbiji i č e r p i n) i p e r č e (u Južnoj Srbiji: Perče to mu se veeše, na širokite ramena. — Pomina momče Drenovče . . . Perčeto mu se veeše kako je kovel v planina).[12] Imena za dugu kosu: vitica, bukulje, splet, kurjuk, lesa i venac izgleda da se odnose ponajviše, ili samo, na žensku kosu.

[8] I s t a r s k e n a r o d n e p j e s m e izdala »Istarska Književna Zadruga« 1924., str. 8.

[9] Vuk S. Karadžić, S r p s k i R j e č n ik kod k i k a.

[10] Vuk S. Karadžić, S r p s k i R j e č n i k kod tih reči.

[11] Mar. S. Popović, Rodoljub, S r p s k e s e v d a l i n k e, Pančevo 1892., str. 116

[12] Братья Миладиновци, Б ъ л г а р с к и н а р о д н и п ѣ с н и. Zagreb 1861., str. 11. 331—392.

3. Vlastelin Vlkašin i supruga mu Vlkosava u manastiru Rudenici

U staro vreme jamačno je svaka od ovih reči odgovarala načinu nošenja kose. Docnije su se njihova značenja izmešala ili izjednačila, te danas ne znamo koja reč kome načinu odgovara. Međutim, i ako to ne znamo, podatci koji su nam na raspoloženju kazuju nam nekoje načine na koje se kosa nosila, a ti su:

a) spuštana je prosto niz leđa, pa je, ili slobodno rasla, ili je s vremena na vreme potšišavana. Tako su je nosili stariji varošani u Srbiji[13];

b) Vezivana je u snop i isto tako spuštana niz leđa. Po privatnom saznanju tako je kosa nošena po varošima u Južnoj Srbiji;

c) pletena je u jednu pletenicu, koja se spuštala niz leđa. Tako su je nosili u Srbiji seljaci. U jednoj narodnoj pesmi sa Istre, kad otac zapita kćer, koja je, kao muškarac htela da ide u vojsku: »Kamo biš ti žute

[13] Oto Dubislav Pirh, Putovanje po Srbiji 1829. godine, str. 36.

4. Aleksa Nenadović (Narodni Muzej u Beogradu)

kose tvoje?« ona mu odgovara: »Pletat ću ih ko drugi junaci«.[14] U narodnoj tradiciji se često sretamo sa imenom Pletikosa ili Pletikosić (Pavle[15], Marko[16]);

d) s preda je nisko šišana ili brijana, a ostatak se slobodno spuštao. Tako su je nosili u Bosni i Staroj Srbiji;

e) s preda je nisko šišana ili brijana, a ostatak pleten u pletenicu. Tako su je nosili u Crnoj Gori.

Mi ne znamo danas koji je od ovih načina prvobitno naš. Isto tako ne znamo ni gde je koji preovlađivao. Izgleda da je po varošima preovladivalo kao što je rečeno pod a) i b), a po selima su bili pretežni ostali načini.

[14] Istarske narodne pjesme, str. 15

[15] Vuk S. Karadžić, Srpski Rječnik kod reči Pletikosa; isti, Srpske narodne pjesme III, 476; Братья Миладиновци, Български народни пѣсни, str. 192; Brastvo IV, 283; O. Stj. Grgić, Sinjske nar. pjesme i pričanja, Split 1920., str. 13.

[16] Blaž Raić, Narodno Blago, Subotica 1910., str. 127.

5. Karadorđe Petrović (iz Knjige Путешествіе въ Молдавію, Валахію и Сербію *D. B. K[amenskog]. Moskva 1810.)*

Izgleda, međutim, da ni Turci nisu bili bez uticaja na nošenje kose u nas. U narodnim pesmama se pominju delijski perčini. U jednoj se pesmi kazuje kako je Boičić Alil uhvatio hajduk-Vukosava i kako se njegova žena, da bi ga izbavila, prerušila u muškarca, to jest otišla je berberu, pa ga je bratimila:

Bogom brate, Mihate berbere,
Obrij mene rusu kosu s glave,
Ostavi mi delinske perčine.[17]

[17] Vuk S. Karadžić, Srpske nar. pjesme III, 339.

6. Milenko Stojković, vojvoda porečki u doba Karadordevo (iz knjige Путешествіе въ Молдавію, Валахію и Сербію *D. B. K[amenskog] Moskva 1810)*

U drugoj se pesmi kazuje kako je Beg Ljubović zaprosio Hajkunu devojku, pa mu došao ferman od cara da sa vojskom ide na Bagdad i on pisao Hajkuni da ga čeka za devet godina. Videći šta joj piše ona

... pošeta niz česte dućane,
Eto nađe lakoga berbera,
Glavu mije, žensku kosu brje,
Na delinsku perčin ostavila.
— — — — — — — — — —

7. Vojvoda Žabarac (Narodni Muzej u Beogradu)

Na se meće delijsko odelo
— — — — — — — — —
Učini se careva delija.[18]

Turski uticaj pokazuje i to što se duga kosa u nas gotovo redovno naziva persijskom reči p e r č i n :

Lasno ti je poznat oženjena,
Mrki su mu pomršeni brci
Mrki perčin mahom podgorio.
— — — — — — — — —
Još je lakše poznat neženjena,
Mrki su mu zasukani brci,
Mrki perčin bio vrat pokrio.[19]

Ko drži za perčin, udara kud hoće. — Nije mi niko do sad držao ruku u perčinu. — Šaka i perčin (na primer: nema drugo ništa nego šaka i

[18] Č. Čojković, Cernogorac, Пѣванія черногорска и херцеговачка. Leipzig 1837., str. 190.
[19] Vuk S. Karadžić, S r p s k e nar. p j e s m e V, 336

8. Morlak iz druge polovine XVII. vijeka (iz knjige G. Wheler, A journey into Greece London 1682.)

perčin, to jest da se bijemo i čupamo).[20] Ima priča o nekom seljaku, mladom, ali vrlo strašljivom, momku, koji »je imao dugi, veliki i gojni perčin«, pa mu ga jedanput vetar podigao, a on se grdno uplašio.[21]

Kosa je svuda čoveku služila kao dragoceni materijal za ukrašavanje glave. Tako je bilo i u nas. Lep perčin se u nas smatrao kao osobiti ukras:

Sinoć dragi u odaju prođe.
Obazre se i pogleda na me,
Čelo mu je zlatna amajlija
Perčin mu je tura ibrišima
Obrvice s mora pijavice . .[22]
— U mog dragog fesić nad očima,
Ispod fesa tura od perčina.
Tri sam zlatna češlja salomila
Dok sam dragom perčin odgojila.[23]

[20] Vuk S. Karadžić, Srpske nar. poslovice, br. 2614, 4206, 7127.
[21] Vuk Vrčević, Srpske nar. pripovijetke, ponajviše kratke i šaljive, Beograd 1868., 167.
[22] B. Petranović, Srpske nar. pjesme, I. Sarajevo 1867., str. 165.
[23] Mar. S. Popović, Rodoljub, Srpske sevdalinke, str. 24.

9. Uskok. (Iz knjige B. Hacquet, Abbildungen und Beschreibungen der südwest- und östlichen Wenden, Illirier und Slaven Leipzig 1801., p. 149)

Lep perčin zanosio je ženskinje. U jednoj narodnoj pesmi ovako devojka govori svome dragom:

Moj dragane, sija perčinlijo,
Mani perčin sa bijela vrata,
Ne mami me svaki čas na vrata
Nemam kade s tobom žuborkati.[24]

Naročito su na ceni bili dugi i debeli perčini:

Boga moli ljepota devojka:
Daj mi, Bože, lijepa junaka,

[24] Vuk S. Karadžić, Srpske nar. pjesme V, 295.

10. Morlak. (Iz knjige B. Hacquet, Abbildungen der südwest- und östlichen Wenden, Illirier und Slaven, Letpzig 1801, p. 111)

Crna brka, a handžalj oka
Dug perčina i debela vrata . . .[25]
— Divan ti je čelebija Ramo,
Crna oka i bijela lica,
Crna brka gojali perčina;
Rud mu perčin bio vrat pokrio
Kao da je crn vrane panuo,
Blago majci koja ga rodila.[26]

Da bi efekat od perčina bio što veći, pleo se na različite načine i dodavani su mu različiti dometci. Milovan Vidaković kazuje kako je

[25] Vuk S. Karadžić, Srpske nar. pjesme V, 255.
[26] Vuk S. Karadžić, Srpske nar. pjesme I, 475.

11. Čovjek iz Sutorine. (Iz albuma Nikole Arsenovića. Etnografski Muzej u Beogradu)

zapamtio iz svoga detinstva, u Nemenikućama, pre Kočine Krajine, lepotu svoga brata od strica, Milisava, koji je bio »mladić, okolo svojih dvadeset i jednu do dvadeset i dve godine, no krupan momak i zdrav, s velikim niz leđa perčinom, s crvenim pantlikama opletenim — momak da mu je malo para bilo«.[27]

U jednoj se narodnoj pesmi pominje »iz kose gajtan«:

Kad je mene umirala majka,
I mene je mladu proklinjala,
Da ne ljubim nikakvoga momka,
Dok mu svežem ruke naopako,
Baš ako će iz kose gajtanom.[28]

U pesmi se ne kaže da li je gajtan iz muške ili iz ženske kose, ali je, mislim, verovatnije da je iz muške. Da tako mislim daje mi pravo to što

[27] Glasnik Srpskog Učenog Društva, knj. 30, str. 99.
[28] Mehmed Dželaludin Kurt, Hrvatske narodne ženske pjesme I, Mostar 1092., str. 125.

12. Čovjek iz Konavlja. (Iz albuma Nikole Arsenovića. Etnografski Muzej u Beogradu)

su ruke ovde vezane na leđima (naopako) dokle se mogao spuštati gajtan iz kose.

U drugoj se narodnoj pesmi pominju i zlatne igle umetnute u perčin:

Jovo, dušo i srce,
Kako meni nijesi drag
Kad u tebe bio vrat
A crn perčin iščešljan
Zlatnim iglam prošetan . . .[29]

I žene su nosile dugačku kosu. Između duge kose u ljudi i one u žena bilo je neke razlike. Razlika je, kao što smo videli već i u nazivima. Razlika je i u tome što su ljudi kosu delimično brijali ili šišali, možda i potkresavali i doterivali, a žene su je puštale celu. Sigurno je bilo razlike i u pletenju, nameštanju i nošenju. Na tu razliku upućuju i neke narodne pesme. U jednoj narodnoj pesmi iz Senja kazuje se kako je Kolarović Ivo, da bi došao do lepe Mandaline, namislio da se preruši u devojku, pa da je pozove da idu da beru ružu. Zbog toga:

[29] Vuk S. Karadžić, Srpske nar. pjesme V, 229.

13. Čovjek iz Ubla. (Iz albuma Nikole Arsenovića. Etnografski Muzej u Beogradu. Isp. u „Narodnoj Starini" II. str. 145.)

Goji kose tri godine dana,
Goji kose kano i devojka.[30]

U drugoj, sličnoj pesmi iz Subotice peva se kako se od Senja Ivan, da bi došao do lepe Magdaline, prerušio u sirotu devojku:

Goji kose Senjaninu Ive,
Goji kose za godinu dana,
Pa se plete sitno divojački
I oblači ruvo divojačko.[31]

II.

Perčini su u našem narodu nošeni sve do najnovijih vremena. Perčin u rođaka Milovana Vidakovića, pred kraj XVIII. stoleća, već smo pomenuli. Prota Mateja Nenadović pripoveda o nekom Jovici Vrbici, hajdučkom arambaši, pre Karađorđeva ustanka, kako ga je zatekao gde mu momak

[30] Iv. Kukuljević-Sakcinski, Pěsme, s dodatkom narodnih pěsemah puka hrvatskoga. Zagreb 1847., str 164.
[31] B. Raić, Narodno blago. Subotica 1910., str. 65.

14. Čovjek iz Ubla. (Iz albuma Nikole Arsenovića. Etnografski Muzej u Beogradu)

češlja »veliki perčin«.[32] Dugu kosu nosio je i protin otac Aleksa Nenadović (Sl. 4.). I Karađorđe je za dugo nosio perčin. O njemu priča jedan Rus da je 1808. godine »vlasi pleo pozadi u dugačku viticu (perčin), koja mu je pokrivala sva leđa, a spreda ih je veoma visoko začešljavao«[33] (Sl. 5.). I njegovi ljudi su isto tako nosili dugu kosu: Milenko Stojinović (Sl. 6.), vojvoda Žaborac (Sl. 7.) i drugi. Vojvodi Lomu, koji je poginuo 1815. godine, je niz leđa »uvek visila pletenica kose«.[34] Sreten L. Popović priča da je »imao priliku videti lepo odevene seljake, koji su dolazili u Beograd 1830. godine, kad je čitan hatišerif, i 1835. u Kragujevac o Sretenjskoj Skupštini, svi po većoj časti sa perčinima«.[35]

I u Crnoj Gori su ljudi nosili dugačku kosu. Njegoš je smatrao kao sa svim prirodno da su Crnogorci u vreme vladike Danila nosili dugu kosu, pa je u Gorskom Vijencu često pominje. Knez Rogan, opisujući lepotu Batrića Perovića veli:

---

[32] Prota Mateja Nenadović, Memoari, 255.

[33] J. M. Vukićevića, Pisma jednoga Rusa o Srbiji 1808. godine. Beograd 1901., str. 19.

[34] M. Đ. Miličević, Pomenik, 307.

[35] Sreten L. P., Putovanje po Novoj Srbiji, str. 220.

15. Čovjek iz Krivošija. (Iz albuma Nikole Arsenovića. Etnografski Muzej u Beogradu)

Kad se šćaše odest kud da ide,
Pa obuci one puste toke,
Šal crveni sveži oko glave,
A pani mu perčin niz ramena.

Sestra za Batrićem nariče:

... Kam da mi je!
Da ti crne oči vidju,
oči moje!
Da ti ljubim mrtvu glavu
mjesto brata!
Da očešljam dugi perčin,
jaoh meni!

U Ljubišinim Pričanjima Vuka Dojčevića, iz vremena Ivana Crnojevića, i u Matavuljevom Uskoku iz početka XIX. stoleća, ljudi u Zeti i Crnoj Gori isto tako nose perčine.[36] — General Velden napisao je u Wiener Mode-Zeitung za 1831. godinu, No. 80, jedan članak o Crnogorcima, u kome se veli da im je »glava od čela gore ošišana, a

[36] Stj. Mitrov Ljubiša, Pričanja Vuka Dojčevića I, 14, 86; S. Matavulj, Uskok, 56.

16. Momak iz Vrlike. (Iz albuma Nikole Arsenovića. Etnografski Muzej u Beogradu)

od potiljka dole kose opletene dole vise«.[37] V. M. G. Medaković kazuje za sredinu XIX. stoleća da Crnogorac »bradu brije i glavu podbrijava, a svaki nosi brkove, ali perčin ostavlja da mu po vratu pada«, da za mrtvacem »sva bližnja svojta pokida perčine, kako muški, tako i ženske, a neki okinute perčine meću u rascijep, te pobodu na grob«.[38] »Običaj da ljudi i žene za mrtvima šišaju perčine . . . zabranjuje se svakom Crnogorcu i Brđaninu« tek Zakonikom kneza Danila 1855. godine.[39]

U Dalmaciji je bilo isto tako. U knjizi jednog engleskog putopisca iz 1682. godine Morlak je naslikan sa dugom kosom[40] (Sl. 8.). Tamo, veli jedan pisac s kraja XVIII. stoleća, »kosa slobodno visi, retko je u pletenicu opletena«.[41] Dalje veli da Uskoci nose crvenu kapu od čoje, kosu opletenu u pletenice . . .«,[42] (Sl. 9.), a Morlaci da »nose visoku krznenu kapu ili kalpak, a kosa im visi na niže«[43] (Sl. 10.). Drugi jedan pisac iz

[37] Сербскій Народныи Листь 1835, No. 1, str. 110.
[38] V. M. G. Medaković, Život i običaji Crnogoraca. Novi Sad 1860, 17, 54—55.
[39] Arhiv za pravne i društvene nuke, knj. X, sv. 5, str. 379.
[40] G. Wheler, Ajourney in to Greece, London 1682.
[41] B. Hacquet, Abbildungen und Beschreibungen der südwest- und östlichen Wenden, Illyrier und Slaven. Leipzig 1801., I, 4, str. 193.
[42] Ibidem 157.

17. Čovjek iz Zagrevice u Dalmaciji. (Iz albuma Nikole Arsenovića. Etnografski Muzej u Beogradu)

početka XIX. stoleća veli da je kosa u Dalmatinca skupljena u dugačku pletenicu (tresse), koja im bije po leđima«.[44] U zbirci slika iz naroda od Nikole Arsenovića[45], koja je rađena u drugoj polovini XIX. stoleća i koja se čuva u Etnografskom Muzeju u Beogradu, puno je ljudi iz Dalmacije naslikano sa dugom kosom (Sl. 11., 12., 13., 14., 15., 16., 17., 18.). U okolini Sinja, »pre pedeset i više godina, »u veče, kad su prela (sila), đevojka mora stojati po svu veče na nogama i sjedeći muške služiti i češljati one momke koji nose perčine«. Mnogi su ih još tada bili »počeli šišati«.[46] G. Vid Vuletić, književnik u Dubrovniku, kazivao mi je u martu 1922. godine da je Luka Ruda Vidojević iz Majkova (Rožetić) nosio perčin do pre četrdeset godina; Zekan u Brsečinama, blizu Dubrovnika, rodom iz sela Dubravice, isto tako; a Antun Lampo, seljak iz

[43] Ibidem I, 3, str. 125.

[44] Charles Pertusier, Promenade pittoresque dans Constantinople... Paris 1815., t. III, 437.

[45] N. Zega, Zbirka Nikole Arsenovića. Zagreb 1923. (Posebni otisak iz II. knjige „Narodne Starine").

[46] V. Bogišić, Zbornik sadašnjih pravnih običaja u Južnih Slavena, 128.

18. Čovjek iz Omiša. (Iz albuma Nikole Arsenovića. Etnografski Muzej u Beogradu)

Primorja, koji se doselio u Dubrovnik, nosio je perčin sve do smrti, od prilike do pre dvadeset godina. U Bukovici, u Severnoj Dalmaciji, ljudi, još i sad, nose, negde duže, negde kraće perčine.[47]

U Lici su krajem XVIII. stoleća ljudi nosili »kosu opletenu u perčine«.[48]

Hrvati su krajem XVIII. stoleća nosili kratko ošišanu kosu, »mladići pak, koji su bili na vojnoj dužnosti imali su kosu opletenu u perčin«.[49]

U Gornjoj Kranjskoj, u XVIII. stoleću, većina muškaraca je nosila dugu kosu, a samo poneki su je šišali.[50] U Donjoj Kranjskoj su neki strigli kosu do ušiju, tako da je ostatak izgledao kao okrugla polovina rasečene dinje, ili kao kapica, ili kao polukugla; neki su ostavljali s preda ćubu od kose, dugačku tri do četiri prsta, a neki su se kratko šišali.[51]

[47] Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slovena, IV, 120, 122.

[48] B. Hacquet, Abbildungen und Beschreibung... I, 1, str. 176.

[49] Ibid. I, 3, 140.

[50] I. V. Valvasor, Die Ehre des Herzogthums Crain, 1689., knj. II, 280 (VI, 278).

[51] Ibidem II, 289 (VI, 289).

19. Čovjek iz Mokrice u Ljubljanskoj Oblasti. (Iz albuma Nikole Arsenovića. Etnografski Muzej u Beogradu)

U zbirci Nikole Arsenovića nalazimo sliku čoveka iz okoline Ljubljane sa dugom kosom čak iz druge polovine XIX. stoleća (Sl. 19.).

U Bosni je nošena duga kosa sve do skora. P. Uspenski je, 1842. godine, video u Splitu neke visoke i snažne Bosance, sa crvenim fesovima ili čalmama na glavi i sa opletenom kosom.[52] Čak posle austrijske okupacije mnogi su Bosanci nosili dugu kosu. J. Ažbot je na svome službenome putu po Bosni i Hercegovini 1882. godine vidjao seljake sa s preda obrijanom glavom i niz leđa spuštenom dugom, raspletenom ili opletenom kosom[53] (Sl. 20., 21., 22.).

U Južnoj Srbiji su ljudi doskora s preda brijali glavu a ostalu kosu puštali da raste u perčin.[54] G. Petar Kostić, profesor u penziji iz Prizrena, pamti kad su u Prizrenu i okolini ljudi brijali kosu svud redom oko glave, samo su je na potiljku ostavljali da slobodno raste, pa se, neopletena, spuštala niz vrat, ili je savijana pod kapu.

---

[52] Порфирій Успенскій. Книга бытія моего. S. Petersburg 1894. I. 54.
[53] J. de Asboth, An official tour through Bosnia and Herzegovina, London 1890., slike na str. 148, 167, 166.
[54] J. H. Vasiljević, Južna Stara Srbija II. 344.

20. Bosanski franjevac među svojim župljanima. (Iz knjige I. de Asboth, An official tour through Bosnia and Herzegovina. London 1890, p. 148)

III.

I ako je danas nošenje duge kose u našem narodu gotovo iščezlo, odvajanje od nje nije išlo lako. Koliko je meni poznato, prva sistematska skidanja perčina u nas bila su po naredbi, i to tek od početka XIX. stoleća. Sava Tekelija pripoveda kako je 1800. godine postao komandant bataljona u Aradskoj Varmedi, i bio »prvi koji je u Monarhiji dao odrezati kosu soldatima«. Videvši, veli on, »veliku zabunu koju imaju momci jedan drugoga češljajući i trošak za harbuter, pantliku i pročaja, dakle javim varmedi da ja sam naumio momcima kose odseći. Ona reši da ja, kao komandant, mogu činiti po volji... i tako ja naredim za sutradan koliko je god bilo frizera i berbera u Aradu da dođu u grad, gdi je bio bataljon, doneti stolice i najstarijem kapetanu zapovedim da sedne i tako mu copf odseku. Posle kad su desetorici odsekli, to su se otimali oficiri i momci ko će pre sesti da mu se seče. Posle stavim u red bataljon i pokažem kako je to olakšanje za njih i oni u glas povikaše: Da Bog blagoslovi Gospodina podpolkovnika za to dobro koje ste učinili«.[55]

U Vojničkoj Granici morali su, 1805. godine, ne samo vojnici, nego i »graničari rabadžije perčine (Haarzöpfe), koji su, bez iznimke nošeni. odrezati, što je mnogo truda stajalo«.[56]

U Srbiji su u početku XIX. stoleća svi ljudi nosili perčine. Posle oslobođenja pod Karađorđem počinje njihovo postepeno šišanje. Prvi koji je skinuo perčin izgleda da je bio Hajduk Veljko. Od Rusa, koji su 1810. godine bili došli u Timočku Krajinu, i koje je on »neiskazano ljubio

[55] Letopis Matice Srpske, kni. 120, str. 20.
[56] Luka Ilić Oriovčanin, Lovorike, Zagreb 1874., str. 59.

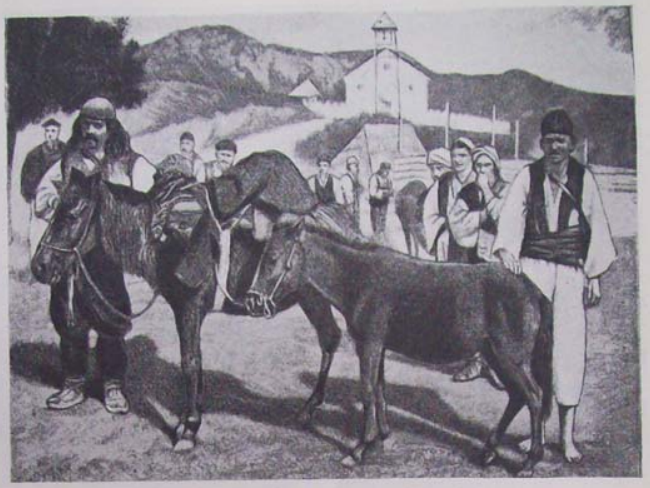

21. Kmeti u Bosni. (Iz knjige I. de Asboth. An official tour through Bosnia and Herzegovina. London 1890, p. 161)

i mnoge običaje od njih primio«, na primer, jesti sa astala, nositi maramu oko vrata, piti punč, mrsiti, igrati karata, naučio je i »kosu strići«.[57] Da li je i Karađorđe i kad je skinuo svoj perčin, ne znam, ali znam da je naređivao da ga svi vojnici moraju skinuti. Videći da u svima bojevima naši više stradaju nego Turci, priča Petar Jokić, jer Turčin ščepa Srbina za perčin, pa mu neda mrdnuti, Karađorđe naredi da se svi Srbi šišaju i zapovest se svuda vršila.[58] Naredbe o šišanju perčina ponovio je i knez Miloš, te su naglo iščezavali.

Od starih se navika svet teško odvikava. Naredbe o šišanju perčina teško su prihvatane. I ako je Sava Tekelija ispričao da je skidanje perčina primljeno tako da »su se otimali oficiri i momci ko će pre sesti da mu se perčin seče«, ipak stvar nije išla baš sasvim glatko. Desetak oficira mu je došlo da mu saopšti »da se momci bune i da može biti kakve nezgode«. Tek kad im je Tekelija rekao da će svaki oficir odgovarati za svoje ljude, stvar se povoljno svršila. Ali je jedan fendrek prosto »plakao za svoj copf«, a jedan kaplar, »koji je imao debeo copf«, pošto mu je bio odrezan, uze ga u ruku i poče žaliti: »Koliko sam te češljao, gladio, mazao, a sad . . .«[59] Skidanje perčina u Vojničkoj Granici, kao što je već pomenuto, »mnogo je truda stajalo«. Za vreme francuske vladavine u Dalmaciji izdavane su naredbe da se kosa šiša. »No one su isto tako slabo slušane kao i naredbe Petra Velikog o striženju brade«.[60] Nekolika smederevska sela, kad su čula za Karađorđevu naredbu o odsecanju perčina, poručila su

[57] Vuk S. Karadžić, Skupljeni istorijski i etnografski spisi I, 236
[58] M. Đ. Milićević, Kneževina Srbija, 136.
[59] Letopis Matice Srpske, knj. 120, 20.
[60] П. Успенскій, Книга бытія моего, 65.

22. Katolik sa ženom iz Bosne. (I. de Asboth, An official tour through Bosnia and Herzegovina. London 1890, p. 166)

svome vojvodi Vujici Vulićeviću: »Dosta je Karađorđu što zapoveda našim glavama, a naše će glave zapovedati našim kikama«. I Karađorđe je morao preduzeti vrlo oštre mere dok ih je naterao da se ošišaju.[61] I Knez Miloš je morao upotrebiti protivu perčina vrlo oštre mere. Svet se pokorio, ali je žalio za ošišanom kosom. Aleksinačko Pomoravlje prisajedinjeno je Srbiji 1833. godine, a odmah, nekako, za tim, morali su seljaci u njemu ošišati perčine. Meni je u detinjstvu pričala baba Vukana iz Lužana, u Aleksinačkom Pomoravlju kako je skinut perčin njenom mužu i ostalim Lužancima. Jednoga dana, priča ona, dođe kapetan sa pandurima i pozva sve seljake kod Kule (bivša Frenčevića kula ispod Lužana). Kad se seljaci skupiše, on naredi pandurima, te im, velikim terzijskim makazama poodsecaše perčine. Ljudi se postideno vratiše kućama, noseći svaki svoj perčin, koji su bili debeli kao konjski repovi. »Kad mi žene vidosmo šta je učinjeno, počesmo kukati kao za mrtvacem«. M. Đ. Milićević priča koliko je njegova mati žalila za njegovim perčinom. Bilo mu je, veli, blizu deset godina. Bio je poslednje muško dete u majke, pa ga nije htela ošišati, i ako su u selo često dolazile oštre zapovesti kneza Miloša da se sve muškinje mora šišati, i, i ako se sve u selu već bilo ošišalo. Otac mu je govorio materi da može, zbog detinjeg perčina, biti postidan među ljudima, i ona poveri svome bratu da ga ošiša. »A lep je bio moj

[61] M. Đ. Milićević, Kneževina Srbija, 136.

perčin, nastavlja Milićević: dugu plavu kosu pleli su mi katkad od troje, a kad i kad cepački od petoro; na kraju se spletala galošem sa dva niza dinara, što mi je sve divno zveckalo po krstima, kad se igram s decom . . . Dođe i taj strašan dan za moju majku. Bila je, čuo sam da govore, nedelja kad mesec raste. Ujak mi došao i ruča s ocem pod rakljastim orahom. Majka donosi jelo, a ništa neće da okusi . . . vidim beše plačna i nevesela, što ono reku, kao ubijena. I ona je u mene gledala svaki čas i čini mi se da joj je donja usnica uvek drhtala, što se moglo kod nje opaziti samo kad se veoma naljuti ili kad veoma nešto žali . . . Ujak me izvede i posadi na deljanicu, pa kad pisnuše makaze i kad mi se kika za navek razdvoji od glave, dobra majka moja grunu se obema rukama u grudi: Ajao, meni nesretnici što mi dete nagrdiše! Moj perčin uze ona i ostavi u preklopić od svojega sanduka da se može sita naplakati, kad ga god vidi«.[62] G. Jov. Maksimović, profesor u penziji imao je ljubaznost saopštiti mi kako je njegovom dedu po materi, Gavri Markoviću iz Šida u Sremu dok je išao u školu u obližnje selo Agaševac njegov učitelj odsekao perčin i kako ga je mati, ljuta zbog toga, tim istim perčinom istukla.

Duga kosa u naših ljudi dotrajala je čak do naših dana. M. Đ. Milićević kazuje da je u Smederevskom Okrugu »do skora mogao čovek videti po koga starca s dugom pletenicom kose, kao u staro vreme, ali je to već, kako koji dan, sve veća retkost«.[63] Za nekog čiča Stanoja iz Lugavčine veli da bi voleo Bog zna koliko štetovati nego dopustiti da mu se seda glava ošiša.[64] S. Matavulj priča kako u Dalmaciji »crkva, škola, sud i vojska odavno vojuju protiv klasičnog zagorskog perčina, a on se jednako održava«. On je poznavao jednog seljaka iz Krupe, koji je bio u vojsci deset godina i postao podoficirom, pa, bivši ranjen na Kenigrecu, vrati se kući sa nešto penzije. »Poslije godinu dana vidio sam toga podoficira u Zadru i nijesam ga mogao poznati, dokle mi se nije kazao. Imao je pleten perčin, rasječenu košulju, benevreke sa promajama, čak i tandrljike na drvenoj luli«.[65] G. D. Ruvarac, prota, zna da su u Budanovcima i okolnim selima, u Sremu, nošeni perčini sve do sedamdesetih godina prošloga stoleća. U Južnoj Srbiji se i sad može naći po koji čovek sa perčinom. Napred smo videli da u Bukovici ima i sad ljudi sa perčinima.

[62] M. Đ. Milićević, Putnička Pisma, Beograd 1868., str. 257—258.
[63] M. Đ. Milićević, Kneževina Srbija, 170.
[64] M. Đ. Milićević, Putnička Pisma, 256.
[65] Letopis Matice Srpske, knj. 197, str. 89.

„TIPOGRAFIJA" D. D., ZAGREB